

نقش امر به معروف و نهی از منکر در تکامل خانواده

سمیرا عزیزی اصلانی

چکیده

مسئله امر به معروف و نهی از منکر از کلیدی‌ترین و اساسی‌ترین مسائل اسلامی است، آیات و روایات بسیاری از جهات متعدد و متنوعی، این وظیفه اجتماعی، دینی و سیاسی را مورد تأکید قرار داده و ابعاد مختلف آن را گوش‌زد کرده‌اند. اجرای صحیح و دقیق امر به معروف و نهی از منکر سنگ بنای قوام خانواده و همین‌طور جامعه اسلامی به شمار می‌رود. پژوهش پیش رو، به روش توصیفی تحلیلی به بررسی نقش امر به معروف و نهی از منکر در تکامل خانواده می‌پردازد. هرچقدر این فریضه الهی در میان اعضای خانواده به نحو مطلوب‌تر و البته تأثیرگذارتری اجرا شود، موفقیت افزون‌تری در نهادینه شدن مصادیق معروف و تربیت صحیح فرزندان کسب می‌نمایند و در نتیجه منجر به درونی شدن ارزش‌های دینی و گسترش معروف در جامعه و خانواده شده و زمینه تکامل هرچه بهتر خانواده را فراهم می‌آورد.

کلمات کلیدی: خانواده، تکامل، امر به معروف، نهی از منکر.

مقدمه

امر به معروف و نهی از منکر به عنوان دو اصل بنیادین در نظام اجتماعی و فرهنگی اسلام، تأثیر بسزایی بر روابط خانوادگی و تربیت نسل‌های آینده دارند. در فرهنگ اسلامی، این دو مفهوم نه تنها به عنوان مبانی اخلاقی، بلکه به عنوان ابزارهایی برای تقویت بنیان‌های اجتماعی و اخلاقی خانواده تلقی می‌شوند.

نگهداری خانواده، به تعلیم و تربیت و امر به معروف و نهی از منکر و فراهم ساختن محیطی پاک و خالی از هر گونه آلودگی، است. این برنامه‌ای است که باید از نخستین سنگ بنای خانواده، یعنی از مقدمات ازدواج، و سپس نخستین لحظه تولد فرزند آغاز گردد. دستور امر به معروف و نهی از منکر، یک دستور عام است، که همه مسلمین نسبت به یکدیگر دارند، اهمیت این موضوع از آنجایی است که در آیات و روایاتی که در باره حقوق فرزند و مانند آن در منابع اسلامی وارد شده، مشخص می‌شود که انسان در مقابل همسر و فرزند خویش، مسئولیت سنگین‌تری دارد، و موظف است تا آنجا که می‌تواند در تعلیم و تربیت آنها بکوشد، آنها را از گناه باز دارد و به نیکی‌ها دعوت نماید، نه اینکه تنها به تغذیه جسم آنها قناعت کند. حق زن و فرزند تنها با تامین هزینه زندگی و مسکن و تغذیه آنها حاصل نمی‌شود، مهم‌تر از آن، تغذیه روح و جان آنها و به کار گرفتن اصول تعلیم و تربیت صحیح است. در حقیقت یک اجتماع بزرگ از واحدهای کوچکی تشکیل می‌شود که خانواده نام دارد، و هر گاه این واحدهای کوچک که رسیدگی به آن آسان‌تر است اصلاح گردد کل جامعه اصلاح می‌شود و این مسئولیت در درجه اول بر دوش پدران و مادران است. اسلام بی تفاوتی انسان در برخورد با اعمال دیگران را نمی‌پسندد و هرکس را به فراخور توانایی و نفوذ کلمه اش در ارتباط با آنچه از دیگران سر می‌زند؛ مسؤول می‌داند. این دستور و معیار کلی، بر آداب معاشرت اسلامی نیز حاکمیت دارد؛ به این معنا که هر مسلمانی وظیفه دارد، از فرصت‌های به دست آمده در معاشرت و هم‌نشینی با دیگران - هر چند برای مدتی کوتاه - در جهت انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر، استفاده کند.

از آنجا که معاشرت با دیگران، ابتدا از محیط خانواده - که کوچکترین واحد اجتماعی است - آغاز می‌شود و به واحدهای بزرگتر جامعه منتهی می‌گردد، انجام وظیفه امر به معروف و نهی از منکر نیز، ابتدا باید در جمع خانواده جامه عمل بپوشد و با تکامل تدریجی شناخت افراد، از معروف و منکر و شیوه‌های صحیح امر و نهی، مسئولیت اجتماعی آنان نیز آغاز شود.

پژوهش حاضر به تحلیل و بررسی تأثیرات امر به معروف و نهی از منکر بر تکامل خانواده و همچنین نقش این دو اصل در بهبود کیفیت زندگی اجتماعی و خانوادگی می‌پردازد.

پیشینه پژوهش: حسینی در مقاله خود تحت عنوان «وظایف خانواده در روش تربیتی امر به معروف و نهی از منکر و شیوه‌های اجرای آن» به بررسی این دوفریضه با رویکرد تربیتی می‌پردازد. پرچم و میریان اندانی در مقاله «نقش وفاق خانواده در نهادینه شدن معروف و پیشگیری از منکر از منظر قرآن کریم» بیان می‌کنند که در بین شیوه‌های امر به معروف نهی از منکر، روش‌هایی که منجر به نهادینه شدن معروف و برطرف نمودن منکر می‌گردند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند.

سؤال اصلی تحقیق:

آثار امر به معروف و نهی از منکر بر تکامل خانواده چیست؟

تعریف مفاهیم و اصطلاحات

تعریف لغوی امر به معروف و نهی از منکر: معروف از ریشه «عرف» است و به دو اصل صحیح دلالت می‌کند: تتابع و پی‌درپی بودن اجزای شیء و اتصال آن به هم و دوم: آرامش و سکون.^۱
«منکر» از ریشه (نکر) و به معانی چون جهل و عدم شناخت؛^۲ عدم پذیرش و انکار در برابر اعتراف.^۳
امر زشت، ناپسند و قبیح^۴ و عیب گرفتن و نهی کردن^۵ استعمال شده است.

تعریف اصطلاحی امر به معروف و نهی از منکر: برای واژه معروف در اصطلاح تعاریفی ارائه شده که قدر مشترک میان آن‌ها این است که معروف مقابل منکر قرار می‌گیرد و به عملی اطلاق می‌شود که عقل،

^۱ ابن فارس، معجم مقابیس اللغة، ج ۴، ص ۲۸۱

^۲ راغب اصفهانی، المفردات، ص ۸۳۲

^۳ ابن فارس، معجم مقابیس اللغة، ج ۴، ص ۲۸۱

^۴ توبه، ۷۱، لقمان، ۱۹، کهف، ۷۴

^۵ قرشی، قاموس قرآن، ج ۷، ص ۴۰۹

شرع و فطرت سلیم صحت آن را تأیید کرده و پسندیده بدانند.^۱ برخی دیگر نیز آنچه را که موجب اطاعت خداوند و تقرب به او شده و برای مردم نیکی و احسان دربر داشته باشد، معروف دانسته‌اند.^۲ واژه منکر نیز مقابل معروف و در اصطلاح عبارت است از هر عملی که عقول سلیم به ناپسند بودن آن حکم کنند و شرع هم آن را قبیح شمرده و رد کند و با احکام الهی در تعارض باشد و به تعبیری حرام باشد.^۳

تعریف تکامل: تکامل در لغت به معنای رشد تدریجی و رسیدن به وضعیت مطلوب است. این کلمه از ریشه عربی کمال به معنای تکمیل یا به حد کامل رسیدن گرفته شده است. در متون مختلف، به ویژه در زیست‌شناسی، این واژه برای توصیف فرآیندهایی به کار می‌رود که طی آن موجودات زنده و سیستم‌های اجتماعی به تدریج تغییرات سازگار با محیط خود را به وجود می‌آورند.

در علوم اجتماعی نیز تکامل به روندی تدریجی و تحولی گفته می‌شود که از طریق آن یک سیستم یا نهاد به خصوص به وضعیت بهینه تری دست می‌یابد. این مفهوم در رابطه با خانواده، به روندی اشاره دارد که در آن ساختارها، روابط و وظایف اعضای خانواده طی زمان تغییرات مثبتی پیدا می‌کنند.

تعریف خانواده: خانواده از نظر لغوی به معنای خاندان، اهل خانه و اهل بیت است و از نظر اصطلاحی خانواده نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می‌گیرد و با تولید مثل توسعه می‌یابد. این نهاد، اساس سازندگی شخصیت انسان و مهم‌ترین عامل تکامل جامعه بشری است و از این رو، اسلام، که برنامه تکامل انسان است برای تأسیس و تحکیم این نهاد سرنوشت‌ساز و پیشگیری از فروپاشی آن، رهنمودهای بسیار مهمی ارائه کرده است.^۴

تعریف تکامل خانواده: در اصطلاح جامعه‌شناسی تکامل خانواده به فرآیند تغییرات و تحولات در ساختار، نقش‌ها و عملکرد خانواده‌ها در طول زمان اشاره دارد. این فرآیند نه تنها شامل تغییرات فیزیکی

^۱ راغب اصفهانی، المفردات، ص ۵۶۰

^۲ ابن‌منظور، لسان العرب، ج ۵، ص ۹۴

^۳ راغب اصفهانی، المفردات، ص ۵۶۰

^۴ محمدی ری‌شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۱۱

و اقتصادی است، بلکه ابعاد فرهنگی، روان‌شناختی و اجتماعی خانواده‌ها را نیز در برمی‌گیرد. تکامل خانواده تحت تاثیر عواملی چون تغییرات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و روان‌شناختی قرار دارد.

شرایط امر کننده به معروف

گاهی بعضی والدین بدون آشنایی از شرایطی که باید در ارتباط با امر به نیکی یا جلوگیری از ارتکاب گناه فراهم نمود، دست به امر و نهی فرزندان می‌زنند و با یک برخورد اشتباه برای همیشه فرزند خویش را از دین و آموزه‌های دینی زده می‌کنند.

امام صادق(ع) در این باره فرموده است: همانا کسی می‌تواند امر به معروف و نهی از منکر کند که در او سه خصلت باشد: به آنچه امر می‌کند خودش عمل کند، و از آنچه نهی می‌کند خودش دوری جوید، و در آنچه امر یا نهی می‌کند اعتدال را رعایت نماید، و در آنچه امر یا نهی می‌کند نرمی نشان دهد.^۱

نکته ظریفی که در این بیان گهربار نهفته است چگونگی عمل والدین است که تأثیر فراوانی در فرزندان دارد. پدری که به فرزند خویش سفارش می‌کند اگر فلانی زنگ زد بگو من نیستم، نمی‌تواند فرزندش را از گفتن دروغ نهی کند. چرا که نهی‌زبانی را با عمل خویش باطل نموده است. به قول معروف «رطب خورده کی منع رطب کند؟». یا مثلاً والدینی که نسبت به نماز سهل‌انگار هستند و نماز خویش را به آخر وقت تأخیر می‌اندازند شایستگی سفارش به فرزند خویش برای خواندن نماز اول وقت را ندارند. چرا که این امر در فرزند تأثیرگذار نیست. چنانچه قرآن نیز یهودیانی را از سفارش دیگران نسبت به کاری که خودشان انجام نمی‌دادند سرزنش نموده است.

نکته دیگر ملایمت و رعایت اعتدال در امر به معروف و نهی از منکر از جانب والدین است. مادر مهربانی را می‌شناسم که در کودکی ناهار را آماده می‌نمود سفره را پهن می‌کرد و جانمازش را باز می‌کرد و قبل از خواندن نماز فرزندان کوچکش را بین خوردن ناهار و خواندن نماز، مخیر می‌نمود، و خودش به خواندن نماز می‌ایستاد. بعد مدتی فرزندان کنار مادرشان ایستاده و شروع به خواندن نماز می‌کردند.

^۱ صدوق، خصال، ج ۱، ص ۱۷۱

تقویت همبستگی اجتماعی

امر به معروف و نهی از منکر می‌تواند به تقویت همبستگی اجتماعی در سطح خانواده و جامعه کمک کند. خانواده‌هایی که این دو اصل را در زندگی روزمره خود پیاده‌سازی می‌کنند، می‌توانند نقش مؤثری در ایجاد روابط اجتماعی مثبت و تعهد به تحقق هدف‌های جمعی ایفا کنند. این نوع همبستگی موجب می‌شود که اعضای خانواده تشویق شوند تا به بهبود وضعیت اجتماعی خود و دیگران کمک کنند.

کاهش آسیب‌های اجتماعی

اجتماعاتی که بر اساس اصول امر به معروف و نهی از منکر عمل می‌کنند، کمتر در معرض آسیب‌های اجتماعی قرار دارند. بر اساس تحقیقات، جوامع با فرهنگ نهی از منکر به‌طور قوی‌تری قادر به مقابله با چالش‌هایی مانند بی‌عدالتی، خشونت و فساد هستند.^۱ این موضوع نمایانگر نوعی تعامل مثبت بین نهاد خانواده و جامعه عمومی است و این تعامل مثبت در رشد و تعالی خانواده و حرکت آن به سمت تکامل و پیشرفت در همه ابعاد بسیار مؤثر خواهد بود.

پیشبرد توسعه فرهنگی

نه تنها امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان ابزارهای اخلاقی و اجتماعی عمل می‌کنند، بلکه می‌توانند به پیشبرد توسعه فرهنگی نیز کمک کنند. ترویج این اصول می‌تواند به بهبود شرایط فرهنگی و اجتماعی جوامع منجر شود و از طریق افزایش آگاهی عمومی، موجب تحولات مثبت فرهنگی گردد. رشد فرهنگی جامعه سبب رشد خانواده خواهد بود چرا که فرزندان از محیط اجتماع از جنبه‌های گوناگون تاثیر می‌پذیرند.

چالش‌ها و موانع در اجرای امر به معروف و نهی از منکر

^۱ یوسف‌زاده، تجارب بین‌المللی در امر به معروف، صص ۱۳۰-۱۱۲

با وجود اهمیت بالای امر به معروف و نهی از منکر، موانع و چالش‌هایی نیز وجود دارند که می‌توانند مانع از اجرای مؤثر این اصول در خانواده‌ها و جامعه شوند:

نا آگاهی و بی‌اطلاعی

یکی از چالش‌ها، ناآگاهی نسبت به اصول امر به معروف و نهی از منکر و آثار مثبت آن بر خانواده‌هاست. باید توجه داشت که آموزش‌های ضروری باید در سطح جامعه و خانواده‌ها انجام شود تا افراد با اهمیت این اصول آشنا شوند.

مقاومت فرهنگی

مقاومت‌های فرهنگی می‌تواند مانع از پیاده‌سازی این اصول شود. در برخی جوامع، تفکرات سنتی یا فرهنگی ممکن است ضدیت با تغییرات اجتماعی و اخلاقی را ایجاد کند. بنابراین، نیاز به گفت‌وگوی بین فرهنگی و بازنگری در ارزش‌ها و آیین‌ها ضروری است.

فقدان نهادهای حمایتی

فقدان نهادهای اجتماعی و آموزشی که به ترویج امر به معروف و نهی از منکر بپردازند، یکی دیگر از چالش‌های جدی در اجرای مؤثر این اصول است. این نهادها می‌توانند به ایجاد برنامه‌های آموزشی و مشاوره‌ای در زمینه تربیت خانواده‌ها و افراد کمک کنند.

نتیجه گیری

امر به معروف و نهی از منکر به عنوان دو اصل مهم نه تنها در زندگی فردی بلکه در سطوح خانوادگی و اجتماعی، نقش ویژه ای ایفا می کنند. این دو مفهوم می توانند به بهبود روابط خانوادگی، رشد فردی و اجتماعی، پیشگیری از آسیب های اخلاقی و اجتماعی و همچنین تقویت همبستگی اجتماعی کمک کنند. با توجه به چالش ها و موانع موجود، نیاز است که خانواده ها و نهادهای اجتماعی با همکاری و هماهنگی به ترویج این اصول بپردازند و زمینه های اجرای مؤثر آن را فراهم آورند. «امر به معروف» و «نهی از منکر» نه تنها به ارتقاء رفتارهای فردی و اجتماعی محدود نمی شوند، بلکه می توانند به ارتقاء کیفیت زندگی خانوادگی، تقویت روابط انسانی، و ایجاد محیطی سالم و پویا منجر شوند. متخصصان و خانواده ها با همکاری و تلاش مشترک می توانند برنامه های عملی و مؤثری طراحی و اجرا کنند که در نهایت به نفع تربیت نسل آینده و بهبود شرایط اجتماعی و در نتیجه تکامل و تحکیم خانواده خواهد بود.

منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- ابن فارس، احمد، **معجم مقاییس اللغة**، تحقیق: عبدالسلام محمد هارون، قم، دارالکتب العلمیه، ۱۳۹۸ هـ ش
- ۳- ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۴ هـ ق
- ۴- ابن هبه الله، عبدالحمید (ابن ابی حدید)، **شرح نهج البلاغه**، تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم، قم، آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ هـ ق
- ۵- احمدیان، سعید، **رسانه‌های اجتماعی و ترویج اخلاق**، فصل‌نامه رسانه و جامعه، شماره ۱۱، ۱۴۰۱ هـ ش
- ۶- بنیادی، سهراب، **عزت نفس و تربیت اخلاقی در خانواده**، نشریه روان‌شناسی اجتماعی، شماره ۹، ۱۳۹۸ هـ ش
- ۷- جهانی، تراب، **آثار روان‌شناختی تربیت خانوادگی با فرهنگ اسلامی**، مجله روان‌شناسی خانواده، ۱۳۹۱ هـ ش
- ۸- خاکی‌پور، جواد، **والدین و نقش آن‌ها در تربیت فرزندان**، مجله پژوهش‌های اجتماعی، شماره ۵، ۱۴۰۳ هـ ش
- ۹- خرمشاهی، بهاء‌الدین و مسعود انصاری، **پیام پیامبر**، تهران، انتشارات جامی، ۱۳۷۶ هـ ش
- ۱۰- دستغیب علیرضا، **آینده‌نگری در امر به معروف و نهی از منکر**، مجله علوم اجتماعی، شماره ۶، ۱۴۰۳ هـ ش
- ۱۱- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **مفردات الفاظ القرآن**، ترجمه غلامرضا خسروی، تهران: نشر مرتضوی، ۱۴۱۶ هـ ق
- ۱۲- شفیعی، مینو، **آموزش‌های دینی و خانوادگی: نیاز امروز**، تهران، نشر فردا، ۱۴۰۱ هـ ش
- ۱۳- صدوق (ابن بابویه)، **علی بن محمد، خصال**، ترجمه سید علی اصفهانی و علی اکبر غفاری، قم، صدوق، ۱۳۷۸ ش.
- ۱۴- طبرسی، علی بن حسن، **مکارم الخلاق**، قم، شریف، چاپ چهارم، ۱۴۱۲ ق.

۱۵- فرخزاد، همت، حس تعلق در خانواده های ورزیده اجتماعی، مجله جامعه شناسی خانواده،

شماره ۲، ۱۳۸۹ ه ش

۱۶- قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۸ ه ش

۱۷- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه سید حسن مصطفوی، تهران، دارالکتب اسلامیه،

۱۳۶۲ ش.

۱۸- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار الجامعه لدور اخبار الائمه الاطهار، بیروت، مؤسسه الوفاء،

۱۴۰۳ ق.

۱۹- محسنزاده، سجاد، مدل های موفق در تربیت خانوادگی، نشریه تنوع اجتماعی، شماره ۸، ۱۴۰۲

ه ش

۲۰- محمدی ری شهری، محمد، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ترجمه حمیدرضا شیخی،

قم، دارالحدیث، ۱۳۸۷ ه ش.

۲۱- یوسفی، زهیر، تجارب بین المللی در امر به معروف، مجله بین المللی جامعه شناسی، شماره

۷، ۱۴۰۰ ه ش